

Türkiye’de Küresel Yönetişime dair Kamuoyu Algıları: Demokrasi, İnsan Hakları, Hukukun Üstünlüğü Odaklı bir Değerlendirme*

Sinem Akgül-Açıkmeşe ve Sine Özkardeşahin

Giriş

Covid-19 salgınının ulusal ve küresel seviyede yarattığı tüm krizler neticesinde küresel yönetişime duyulan ihtiyaç pekişmiştir. Devletlerin salgınla mücadele için aldıkları bireysel tedbirler milliyetçi ve otoriter eğilimlere yol açsa da, Covid-19 aşısının temini, dünya çapında dağıtımı ve bu süreçlerin finansmanı gibi konular küresel seviyede sağlık yönetişiminin gerekliliğini gözler önüne sermiştir. Covid-19 salgınının yarattığı makro-güvenlik sorunlarının karmaşıklığından da hareketle, küresel seviyedeki başat sorunların çözümünde tek başlarına yetersiz kalan devletler, küresel yönetim mekanizmaların şemsiyesinde hareket etme gereksinimi hissetmektedirler.

Devletlere yönelik tehditler Soğuk Savaşın sona ermesinden bu yana çehre değiştirmiştir. Soğuk Savaş boyunca küresel düzlemdeki ana tehdit Doğu-Batı çekişmesi ve temel kaygı ABD ile SSCB arasındaki nükleer savaşın önlenmesiydi. Buna karşılık, günümüzün küresel gündeminde, salgınlar, iklim değişikliği, ekonomik istikrarsızlıklar, gıda ve su kıtlığı, ulus-ötesi suçlar ve devletler arasındaki savaşlar ya da iç savaşların yanı sıra etnik çatışmalar bulunmaktadır. Tüm bu zorluklar, tek taraflı veya kısıtlayıcı işbirlikçi girişimlerinden ziyade küresel yönetim mekanizmalarına geçişi zorunlu kılmaktadır.

1992 yılında kurulan ve İsveç eski Başbakanı Ingvar Carlsson gibi tanınan isimleri bünyesinde barındıran Küresel Yönetişim Bağımsız Komisyonu’na (*Independent Commission on Global Governance*) göre küresel yönetim şu şekilde tanımlanmaktadır: “Küresel yönetim, özel ya da tüzel kişi ve kurumların, ortak işlerini yönetme yollarının toplamıdır. Çatışan veya farklılaşan çıkarların uyumlaştırılabileceği ve işbirliğine dayalı eylemin gerçekleştirildiği bir süreçtir. Kişilerin ve kurumların kabul ettiği veya çıkarlarına uygun olarak algıladığı resmi ve gayri resmi düzenlemeleri içermektedir.¹ Küresel yönetim kavramı, hükümetlerarası kuruluşlar (ya da örgütler) ve hükümet-dışı kuruluşları (NGO) kapsayacak şekilde uluslararası kuruluşlar ile uluslararası hukuk unsurlarını (Uluslararası Adalet Divanı’na göre, uluslararası anlaşmalar, teamül, hukukun genel ilkeleri, içtihat ve doktrin) içerir.

Tüm bu küresel yönetim kuruluşları, görev alanlarına, sektörlerine ve coğrafi odaklarına göre farklılık gösterirler. Bazı kuruluşlar güvenlik konusunda faaliyet gösterirken (örneğin Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü-NATO), kimileri ekonomi ve finans alanına

* Bu çalışma ilk olarak İngilizce dilinde kaleme alınmış olup, yazarlarınca (gerekli hallerde yeniden yorumlanarak) Türkçeye çevrilmiştir.

¹ The Commission on Global Governance, *Our Global Neighbourhood*, Oxford: Oxford University Press, 1995, s. 4.

odaklanırlar (örneğin Uluslararası Para Fonu-IMF). Bazı uluslararası örgütler bölgesel düzeyde faaliyet gösterirken (örneğin Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği-ASEAN), kimileri de küresel seviyede çalışmalarını sürdürmektedir (örneğin Birleşmiş Milletler-BM).² Bu örgütlerin büyük çoğunluğu demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünün korunması konuları ile ilgilenseler de, pek çoğunun varlık nedeni söz konusu değerlerin korunması değildir. Güney Ortak Pazarı (MERCOSUR), Afrika Birliği, Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS), Arap Devletleri Ligi ve Avrupa Konseyi gibi bazı kuruluşlar demokrasiye saygıyı üyeliğin bir ön koşulu olarak tesis etmeleri ve bu ilkedden sapan devletleri yaptırımlar ile cezalandırmaları sebebiyle “kilit demokratikleştiriciler” olarak da adlandırılmaktadırlar.³ Hükümetlerarası kuruluşlara ek olarak, İnsan Hakları İzleme Örgütü (*Human Rights Watch*), Uluslararası Af Örgütü (*Amnesty International*), Uluslararası Kızılhaç Komitesi (*International Committee of the Red Cross*) de dahil olmak üzere demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi temel değerlerin korunmasında uzmanlaşmış hükümet-dışı kuruluşlar da bulunmaktadır. Bu tarz hükümet-dışı kuruluşların varlık nedenleri ve odakları, yukarıda bahsi geçen hükümetlerarası kuruluşlardaki çeşitlilikten farklı olarak, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünün korunmasıdır.

Bu çerçevede bu çalışmada, özellikle demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü konularıyla ilgilenen uluslararası örgütlere (UÖ) yönelik olarak Türkiye’deki kamuoyu algılarının analiz edilmesi hedeflenmektedir. Bu analiz için EDAM’ın 2021’de Türk halkının çok taraflılık ve küresel yönetim mekanizmaları hakkındaki görüşlerine dair 12 ilde 1500 kişiyle gerçekleştirdiği anket sonuçları, 2018 yılında benzer konuda gerçekleştirilen anket çalışması ile karşılaştırmalı olarak baz alınacaktır. Anket, küresel yönetim aktörleri olarak, insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü alanlarında faaliyet gösteren BM, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği (AB), Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) de dahil olacak şekilde uluslararası mahkemeler ile bazı hükümet-dışı kuruluşlara odaklanmaktadır. Bu bağlamdaki çalışmanın ana amacı, Türkiye’nin ankette odaklanılan bu kurumlara yönelik siyasi yaklaşımlarının ve Türkiye’nin bu kuruluşlarla çatışmaya ya da işbirliğine dayalı ilişkilerinin söz konusu kurumsal mekanizmalara ilişkin kamuoyu algısını nasıl ve ne seviyede etkilediğini ortaya koymaktır.

İnsan Hakları, Demokrasi ve Hukukun Üstünlüğü Alanlarında Küresel Yönetişim

Birleşmiş Milletler (BM), demokrasinin ve insan haklarının dünya çapında korunmasında ve uygulanmasında etkili bir aktördür.⁴ BM’nin, yönetim ve eşitliğin farklı yönleri üzerinde uzmanlaşan çeşitli alt-kuruluşları vardır. Örneğin, bu alt kuruluşlar arasında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Birleşmiş Milletler Demokrasi Fonu

² Çevirenin notu: Uluslararası kuruluşların Türkçeye yerleşik kısaltmaları varsa (örneğin BM), o kısaltmalar tercih edilmektedir, aksi durumda İngilizce kısaltmalara (örneğin NATO) yer verilmiştir.

³ Hellquist, Elin ve Stefano Palestini, “Regional Sanctions and the Struggle for Democracy: Introduction to the Special Issue”, *International Political Science Review*, 42 (4), 2021, s. 437-450.

⁴ Norley, Matthew John Ribiero, “Is the United Nations an Effective Institution?”, *E-International Relations*, 2013, <https://www.e-ir.info/2013/02/23/is-the-united-nations-an-effective-institution/>, Erişim Tarihi: 18 Haziran 2022.

(UNDEF), İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (OHCHR) ve Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Güçlendirme Birimi (*UN Women*) bulunmaktadır.⁵ Bu kurumların tamamı demokrasilerin desteklenmesi, insan haklarının korunması, beşerî sermayenin inşası ve geliştirilmesi, cinsiyet eşitliğinin artırılması ve sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesine yönelik faaliyetler yürütmektedir. Genel olarak bakıldığında BM, özellikle gelişmekte olan ve çatışma sonrası ülkelerde demokratik kurumların ve hesap verilebilirliğin güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır. İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin hazırlanmasına da öncülük eden BM, demokratik yönetim ve insan hakları konusunda öncül aktörler arasında kabul görmektedir.

Avrupa Konseyi'nin faaliyetleri, insan hakları kurumlarıyla ve bölgesel insan hakları ağlarıyla yakın işbirliğine dayanmaktadır. Avrupa Konseyi, etkili, çoğulcu ve bağımsız ulusal insan hakları kurumlarının geliştirilmesi ve güçlendirilmesi ile Avrupa ve yakın komşularında kapsayıcı ve katılımcı bir sivil alanın yaratılmasına katkıda bulunmaktadır.⁶ Konuyla ilgili temel hukuki metinlerden biri olan İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi) de, 1950 yılında Konsey tarafından akdedilmiştir. Bu sözleşme, demokratik bir toplumun oluşturulması için gereken özgürlük ve güvenlik hakkı, örgütlenme ve toplanma özgürlüğü, ifade özgürlüğü ve adil yargılanma hakkı gibi ana ilkeleri ortaya koymaktadır.⁷ Avrupa Konseyi Statüsü'nün 8. maddesi, 3. maddede açıkça belirtilen ilkeleri ihlal eden devletlerin üyeliklerinin askıya alınmasını veya Konsey'den ihraçlarını düzenlemektedir.⁸ Avrupa Konseyi Statüsü'nün 3. maddesine göre, "Avrupa Konseyi'nin her üyesi, hukukun üstünlüğü prensibini ve hükmü altında bulunan her şahsın insan haklarından ve ana hürriyetlerden faydalanma prensibini kabul eder. Birinci fasılda yazılı gayenin güdülmesine samimi ve fiili bir surette iştirak etmeyi taahhüt eder."⁹ AK, demokratik yönetimden uzaklaşan ülkelere çeşitli yaptırımlar uygulayabilmektedir. Örneğin Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Rusya'nın 16 Mart 2022'de Ukrayna'yı işgali nedeniyle Avrupa Konseyi Statüsü'nün 3. maddesini ihlal etmesi gerekçesine dayanarak Rusya Federasyonu'nun üyeliğine son verilmesine karar vermiştir.¹⁰

Avrupa Konseyi'nin çatısı altında bulunan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin uygulanmasından sorumludur. Üye devletlerin vatandaşlarının haklarını koruma ve Sözleşme ile belirlenen temel özgürlükleri güvence altına alma konusundaki başarısı ile ünlenen bu kuruluşun ana görevi, sözleşmeyi uygulamak ve üye

⁵ Birleşmiş Milletler, "Democracy ", <https://www.un.org/en/global-issues/democracy#:~:text=The%20UN%20supports%20democracy%20by,than%20any%20other%20global%20organization>. Erişim Tarihi: 11 Haziran 2022.

⁶ Avrupa Konseyi, "Effectiveness of the ECHR System at national and European level". <https://www.coe.int/en/web/civil-society/effectness-of-the-echr-system-at-national-and-european-level>. Erişim Tarihi: 6 Haziran 2022.

⁷ Avrupa Konseyi, "European Convention on Human Rights". https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf. Erişim Tarihi: 11 Haziran 2022.

⁸ Hellquist ve Palestini, 2021.

⁹ Avrupa Konseyi, "Statute of the Council of Europe". <https://rm.coe.int/1680306052>, Erişim Tarihi: 18 Haziran 2022. Çeviri yapılırken 17 Aralık 1949 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan Türkçe metin kullanılmıştır.

¹⁰ Avrupa Konseyi, "Resolution CM/Res(2022) on the cessation of the membership of the Russian Federation to the Council of Europe". https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680a5da51. Erişim Tarihi: 18 Haziran 2022.

devletlerin sözleşme maddelerine saygı duymasını sağlamaktır.¹¹ Mahkeme, bireysel başvurulara dayanarak, herhangi bir ülkenin Sözleşme’yi ihlal edip etmediği konusunda bir karar verir. Buna karşılık Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin ulusal seviyedeki kararları hükümsüz kılması veya bir ülkedeki mevcut herhangi bir yasayı feshetmesi mümkün değildir. Mahkeme kararlarının bağlayıcılığı da büyük ölçüde sınırlıdır, zira bu kararların uygulanması veya diğer bir deyişle yaptırım mekanizmasının işletilmesi Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin inisiyatifine tabidir.

İnsan haklarının teşviki konusunda Avrupa Birliği (AB) uluslararası arenada diğer bir başat aktör olarak ön plana çıkmaktadır. AB, seçim süreçlerine destek olarak demokrasiyi teşvik etmekte ve kalkınma alanında işbirliği için insan hakları temelli konuları koşul olarak dayatmaktadır.¹² AB’nin demokrasi ve insan hakları konusundaki duruşu, AB Antlaşması’nın 2. ve 7. maddelerinde açık biçimde belirlenmiştir. 2. madde, Birliğin insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklar dahil olacak şekilde insan haklarına saygı değerleri üzerine kurulduğunu belirtirken,¹³ 7. madde ise bu değerleri ihlal eden bir üye ülkenin üyelik haklarının askıya alınabileceğinden bahseder.¹⁴ Bu maddeler, AB üyelerinin insan haklarına ve demokratik yönetişime uymasını gerektiren bağlayıcı haller yaratmaktadır. Bu ilkeler aynı zamanda AB’nin genişleme kriterleri olarak benimsenmiştir. Genişlemenin yol haritası olan Kopenhag siyasi kriterleri uyarınca, “üyelik, aday ülkenin demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, azınlıklara saygıyı ve azınlıkların korunmasını garanti eden kurumların istikrarını sağlamasını gerektirir”. Ayrıca, AB Antlaşması’nın 49. maddesinde, “2. maddede belirtilen değerlere saygı duyan ve bunları teşvik etmeyi taahhüt eden herhangi bir Avrupa devletinin, Birliğe üye olmak için başvurabileceğine” hükmedilmektedir. Bu madde uyarınca, AB’ye üyelik için başvuran ülkeler, insan onuru, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dahil olmak üzere bütün insan haklarına saygı göstermelidir.

Küresel düzeyde faaliyet gösteren diğer önemli yargı kuruluşları, Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICC) ve Uluslararası Adalet Divanı’dır (ICJ). Görevleri, BM’ye üye devletler tarafından yönlendirilen anlaşmazlıkları çözmek ve üye ülkeler veya uzman kuruluşlar tarafından mahkemeye havale edilen yasal konularda tavsiyede bulunmaktır.¹⁵ Squatrito’ya göre “uluslararası mahkemeler, yargı diplomasisini bir meşrulaştırma aracı olarak kullanırlar.” Bu kurumlar “halkı hedef alarak ve süreçler-sonuçlar hakkında norm-referanslı anlatılar ileterek yargısal diplomasi yoluyla kurumsal meşrutiyeti arttırmaya çalışmaktadır.”¹⁶

¹¹ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi , “The ECHR in 50 Questions”.

https://echr.coe.int/Documents/50Questions_ENG.pdf. Erişim Tarihi: 6 Haziran 2022.

¹² International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), “Global consultations on the EU’s role in democracy building”, <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/democracy-in-development-the-role-of-the-european-union-in-democracy-building.pdf>. Erişim Tarihi: 11 Haziran 2022.

¹³ UK Statute Law Database, “Consolidated version of the Treaty on European Union”, <https://www.legislation.gov.uk/eut/teu/article/2>. Erişim Tarihi: 11 Haziran 2022.

¹⁴ UK Statute Law Database, “Consolidated version of the Treaty on European Union”, <https://www.legislation.gov.uk/eut/teu/article/7>. Erişim Tarihi: 11 Haziran 2022.

¹⁵ Uluslararası Adalet Divanı , “Court”, <https://www.icj-cij.org/en/court>. Erişim Tarihi: 6 Haziran 2022.

¹⁶ Squatrito, Theresa, “Judicial Diplomacy: International Courts and Legitimation”, *Review of International Studies* 47 (1), 2021, ss.. 64-84.

Küresel yönetim alanında insan hakları ve demokrasinin korunmasında faaliyet gösteren diğer önemli aktörler, İnsan Hakları İzleme Örgütü, Uluslararası Af Örgütü, BM İzleme Örgütü, İnsan Hakları Vakfı ve Uluslararası Kızılhaç Komitesi gibi uluslararası hükümet-dışı kuruluşlardır. Sivil toplum örgütleri olarak da adlandırılan bu kuruluşlar, eşitsizliklerden veya ayrımcılıktan etkilenenlere doğrudan yardım yapmak, kurumsal/yapısal düzeyde değişiklikler için lobicilik yapmak, insan hakları yasalarının gelişimini desteklemek ve insan hakları konusunda kamuoyunu bilgilendirmek gibi önemli misyonlar üstlenmişlerdir.¹⁷ Uygulamaya bakıldığında, hükümetlerarası kuruluşların sahadaki ortakları olan bu sivil toplum örgütleri yerel ihtiyaçlar ve en iyi uygulamalar hakkında politika-oluşturucuları bilgilendirmekte ve onlara faaliyetlerinde destek olmaktadır.

Türkiye'nin ve Türk Halkının Küresel Yönetişime Yaklaşımları

Türkiye'nin yukarıda bahsedilen küresel yönetim aktörleriyle yakın ve birbirine bağımlı, zaman zaman gergin olarak tabir edilebilecek ilişkilerine rağmen, Türk kamuoyunun bu kurumsal mekanizmalara ilişkin genel algısı bir hayli şüphecidir. Nitekim EDAM'ın 2021'de yaptığı araştırmaya göre Türk halkının %54,7'si uluslararası örgütlerin küresel yönetim sorunlarını çözmekten aciz olduğuna inanmaktadır. Buna karşılık, Türkiye'de kamuoyu küresel yönetim kurumlarının Türkiye'nin dış politikasında stratejik öneme sahip olduğunu düşünmektedir. Türk toplumunun %45,9'u, "uluslararası örgütlerin Türk dış politikası için önemli olduğunu" belirterek, %36,5'i ise "uluslararası örgütlerin Türk dış politikasında daha fazla yer alması gerektiğini" öne sürerek, çok taraflı mekanizmaları iki taraflı mekanizmalara veya devletlerarası ilişkilere tercih ettiğini göstermektedir. Yine de, Türk kamuoyunun önemli bir bölümünün (%35,3) Türkiye'nin ikili ilişkilerinin uluslararası örgütlerle olan ilişkilerinden daha önemli olduğunu savunması da gözden kaçırılmamalıdır. Anket verilerine göre, çok uluslu yapılara duyulan güven düzeyinin ikili ilişkilere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Tüm bunlara rağmen, kamuoyunda küresel yönetim kurumlarının rolleri ve etkileri konusunda şüpheler hala mevcuttur.

Türkiye'de kamuoyunda çok taraflı kurumlara karşı güvensizliğine rağmen, yukarıda bahsedilen ankete katılanların uluslararası örgütlerin insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü konusundaki çalışmalarına daha fazla sempati duyduklarını belirtmek gerekir. Özellikle BM, Türk kamuoyu nezdinde insan haklarının merkez üssü olarak kabul edilmektedir. EDAM'ın anketindeki soruları yanıtlayan katılımcıların %60,5'i, 2018 anketindeki çoğunluk görüşüne (%62) benzer şekilde BM'nin insan hakları konusunda aktif rol oynaması gerektiğini belirtmiştir. 2021 yılındaki ankette katılımcılar "BM hangi alanda aktif rol oynamalı?" sorusuna 'insan hakları' cevabından sonra, %40,7 oranıyla mülteciler (2018 anketinde %43,7) yanıtını vermiştir. Mülteciler meselesinin temel bir insan hakları

¹⁷ Avrupa Konseyi, "Human Rights Activism and the Role of NGOs", <https://www.coe.int/en/web/compass/human-rights-activism-and-the-role-of-ngos>. Erişim Tarihi: 11 Haziran 2022..

meselesi olarak ele alınmasından hareketle, Türk halkının çoğunluğunun BM'yi insan haklarının garantisi olarak algıladığı açıktır.

BM'ye karşı duyulan, “insan haklarının garantörü olma beklentisi”, temelde Türkiye ile BM arasında kaliteli eğitim, onurlu çalışma, ekonomik büyüme, eşitsizliklerin azaltılması ve barış, adalet ve güçlü kurumlar gibi bileşenleri içeren sürdürülebilir kalkınma hedefleri (SDG) üzerine şekillenmektedir. BM Türkiye'nin faaliyetleri temel olarak kapasite geliştirmeye, ulusal politikaların tasarımı ve uygulanmasını desteklemenin yanı sıra bilgi ve bilgi birikimi üretimi ve iletişimi için güvenli bir alan yaratmaya odaklanmaktadır.¹⁸ Türkiye, BM ile yakın ilişkisinin bir sonucu olarak, BM Kalkınma Koordinasyon Ofisi (DCO), BM Mülteciler Yüksek Komiserliği Ajansı (UNHCR) ve daha birçok bağlı kurumun bölgesel merkezi haline gelmiştir.¹⁹ Bu ileri işbirliği seviyesi, Türkiye'de BM'nin insan haklarının merkezi olarak görülmesine de vesile olmaktadır. Elbette, ülke içinde insan hakları ve temel değerlere saygıya duyulan ihtiyaç da BM'den bu alandaki beklentilerin temelini oluşturmaktadır. Buna karşılık, Türkiye'nin BM ile ilişkileri, Kıbrıs sorunu da dahil olmak üzere hiçbir zaman çekişmelerden ve krizlerden uzak olmamıştır. Türkiye'nin Batı-şüpheciligi ve BM'den uzaklaşması, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ABD, Rusya, İngiltere, Çin ve Fransa olmak üzere beş ülkenin BM'nin karar mekanizmasını yönlendirdiğini ifade eden “dünya 5'ten büyüktür” sözünde açıkça ortaya konmuştur. BM, Türkiye'nin Suriye'deki eylemlerini kınarken, Erdoğan örgütün İsrail-Filistin gerginliği veya Ukrayna savaşı gibi devam eden çatışmalara duyarsız kaldığını, karar alma mekanizmalarını yeniden yapılandırmak için BM'nin acil reforma gereksinim duyduğunu iddia etmiş ve BM'nin tarafsız ve etkin bir kuruluş olarak itibarını yeniden kazanması için ‘yeni bir hikâyeye’ ihtiyacı olduğunu öne sürmüştür.²⁰

Buna karşılık, BM de dahil olmak üzere insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü konularında faaliyet gösteren kuruluşlara yönelik olumlu algı, Türk kamuoyunun “Türkiye'nin uluslararası örgütlerden hangi alanlarda yardım istemesi gerektiği” sorusuna verdiği yanıtlarda açıkça görülmektedir. Aşağıdaki tabloda belirtildiği gibi, Türk kamuoyunun gözünde ekonomik ve ticari kaygılar öncelikli olsa da, insan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluk meseleleri bir arada ‘değerler bütünü’ olarak ele alındığında, Türk halkının uluslararası kurumlardan öncelikli beklentilerini bu değerler bütünü oluşturmaktadır. 2018'den 2021'e kadarki süreçte, Türk halkının uluslararası kuruluşlardan bu beklentileri ana başlıklar olarak aynı kalırken, söz konusu beklentilerin yoğunluğu artmıştır. Başka bir deyişle, hayatını iyi bir şekilde idame ettirecek bir gelirin ve refah seviyesinin hayati önemi aşikârdır, fakat Türk halkı, uluslararası örgütlerden beklentilerinde de görüldüğü üzere, insan haklarına saygılı bir ülkede yaşamaya (2018'de %42,2), demokrasiye (2018'de %34,2), hukukun üstünlüğüne ve yolsuzlukla mücadeleyle (2018'de %27,3) çok büyük önem vermektedir.

¹⁸ Birleşmiş Milletler Türkiye, “The UN in Turkey”, <https://turkey.un.org/en/about/about-the-un>. Erişim Tarihi: 12 Haziran 2022.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Avrupa Günü'nde Verdikleri Mesaj”, May 9, 2022, <https://www.tccb.gov.tr/en/speeches-statements/558/136784/president-erdogan-s-message-on-europe-day>. Erişim Tarihi: 11 Haziran 2022.

Tablo 1: Türkiye uluslararası kuruluşlardan hangi alanlarda yardım talep etmelidir? (2021)

Ekonomi ve Ticaret	%52,2
İnsan hakları	%48,2
İnsani Yardım	%40,1
Demokrasi ve Hukukun Üstünlüğü	%39
İklim Değişikliği ve Çevre	%34,1
Yolsuzluk	%29,4
Güvenlik ve Silahsızlanma	%27,7

‘Değerler bütünü’ olarak ifade ettiğimiz alanlara dair bu tabloda görülen yardım beklentilerinden de anlaşılacağı üzere, Türkiye’de kamuoyunun uluslararası kuruluşlar hakkındaki olumlu beklentisinin temelinde, ülkedeki siyasi krizler ve özellikle insan hakları, hukuk üstünlüğü ve demokrasi konularında Türkiye’ye yönelik dış eleştirilerin bulunduğu söylenebilir. Örneğin, Avrupa Komisyonu’nun 2021’de yayınladığı Türkiye raporunda, ülkenin baskın sorunları arasında demokratik gerileme ile hesap verilebilirlik ve kırılğan gruplara yönelik yasal koruma eksikleriyle ifade edilen yapısal bozuklukların bulunduğu belirtilmiştir. Buna ek olarak, Avrupa Komisyonu Türkiye hükümetini, ifade özgürlüğü hakkını kullanan muhalefetteki milletvekillerine yeterli seviyede yasal koruma sağlamamakla ve (özellikle LGBQI topluluğu, gayrimüslim gruplar ve Alevilere yönelik) nefret söylemine karşı ceza veya caydırıcı tedbirler uygulamamakla eleştirmiştir. Raporda ayrıca, hükümetin Türkiye’deki kadın siyasetçileri, kadın örgütlerini ve aktivistleri hedef alan sosyo-politik baskılara ve söz konusu grupların maruz bırakıldığı artan gözaltılar, soruşturmalar ve tutuklamalara karşı kayıtsızlığına dikkat çekilmiştir.²¹

Tüm bu eleştiriler göz önünde bulundurulduğunda, ankete katılanların önemli bir kısmının (%42,9) Türkiye’nin Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler gibi kurumlar tarafından belirlenen insan hakları kriterlerine uyması gerektiğini düşünmeleri şaşırtıcı değildir. Buna karşılık, Türkiye’de kamuoyunun %55,9’u Türkiye’nin bu küresel kriterleri ancak devletin ulusal çıkarları ile örtüştüğü sürece yerine getirmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu görüş uyarınca, bir ülkede Avrupa Konseyi denetim mekanizması işletiliyorsa, Avrupa Konseyi yaptırımlarının ilgili hükümetin siyasi gündemi ile uyumlu olması halinde o ülkede demokratik değişim gerçekleşebilecektir. Aksi takdirde, Türkiye örneğinde de görüldüğü üzere, ilgili hükümet “Avrupa Konseyi’nin sosyal yaptırımlarını kendi

²¹ Avrupa Komisyonu, “Turkey Report 2021”, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/turkey-report-2021_en. Erişim Tarihi: 11 Haziran 2022.

anti-demokratik uygulamalarını meşrulaştırmak” için kullanabilecektir.²² Hükümetlerin davranışlarını düzenlemeyi amaçlayan bu sosyal yaptırımlar arasında, eleştiri, kınama veya mali cezalar şeklinde somut uygulamalar bulunmaktadır.

Türkiye’de toplum, Türk dış politikasının belli başlı değerlere göre değil, Rusya ve Çin örneklerine benzer şekilde milli çıkarlara göre belirlenmesi gerektiği görüşündedir. Örneğin, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Türkiye’ye yönelik yaptırım sürecini başlatabilmek amacıyla, Şubat 2022’de AİHM’den Osman Kavala davasının yeniden incelenmesini talep etmiştir. Buna karşılık Cumhurbaşkanı Erdoğan karara sert bir tepki göstererek, açıklamaların Türkiye’nin ‘ulusal çıkarlarını’ hiçe saydığını ifade etmiştir. Türkiye’nin uzun yıllardır Avrupa Konseyi üyesi olmasına ve Konsey’in Türkiye’deki sivil topluma ve ulusal ortaklara yönelik kapasite-geliştirme desteği konusunda Türk makamları ile yakın işbirliği içinde çalışmasına rağmen,²³ Cumhurbaşkanı Erdoğan, Şubat 2022’deki konuşmasında, Türk mahkemelerinin verdiği kararları tanımaması halinde Konsey’e saygı duymayacağını belirtmiştir.²⁴ Aynı dava, AİHM ile Ankara arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde de önemli bir etken olmuştur. AİHM daha önce de Osman Kavala’nın derhal serbest bırakılması gerektiğine karar vermiş,²⁵ buna karşılık Türkiye’nin bu kararı reddetmesiyle Avrupa Konseyi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ile Türkiye arasındaki uçurum giderek artmıştır.

Temel değerlere şartlı ya da şartsız saygı gösterilmesi tartışması bir yana bırakılırsa, EDAM anketinden de görüleceği üzere Türkiye’de toplum insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü konularına büyük önem vermektedir. Bu kanı, katılımcıların büyük bir çoğunluğunun (%76,1) “devletlerin soykırım gibi büyük insan hakları ihlallerini önlemek için askeri güç kullanabileceğine” dair görüşleriyle desteklenmektedir. Bu algının, kısmen Türkiye’nin Suriye’nin kuzeyinde yürüttüğü askeri operasyonlar ve bu operasyonların Türk kamuoyuna ‘insan hakları’ söylemi üzerinden sunulması ile yaratılan siyasi tartışma ortamı ile körüklendiği söylenebilir.

International Organization başlıklı dergide yayımlanan bir makalede “Liberal uluslararası düzenin en müdahaleci kurumlarını yalnızca liberal ve demokrat devletlerin kabul etmediği” belirtilmiş ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi “dünyanın en müdahaleci (bölgesel) insan hakları rejimi” olarak nitelendirilmiştir.²⁶ Türk kamuoyu AİHM’in gücünü de büyük oranda kabul etmektedir. AİHM kayıtlarına göre 2020 yılında Türkiye adına 871 ihlal davası açılmış ve sonuçlanan 97 davanın 85’inde en az bir insan hakkı ihlali bulunmuştur. Bu oran

²² Soyaltın-Colella, Didem, “(Un)Democratic Change and Use of Social Sanctions for Domestic Politics: Council of Europe Monitoring in Turkey”, *International Political Science Review*, 42 (4), 2021, pp. 484-500.

²³ Avrupa Konseyi, “Council of Europe Programme in Ankara”, <https://www.coe.int/en/web/ankara/turkey-office>. 11 Haziran 2022.

²⁴ Reuters, “Erdogan says Turkey will not respect Council of Europe”, [https://www.reuters.com/world/middle-east/turkeys-erdogan-says-will-not-respect-council-europe-after-kavala-move-2022-02-03/#:~:text=ANKARA%2C%20Feb%203%20\(Reuters\),to%20a%20top%20European%20court](https://www.reuters.com/world/middle-east/turkeys-erdogan-says-will-not-respect-council-europe-after-kavala-move-2022-02-03/#:~:text=ANKARA%2C%20Feb%203%20(Reuters),to%20a%20top%20European%20court), Erişim Tarihi: 11 Haziran 2022.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ Lake, David A, Lisa L. Martin ve Thomas Risse, “Challenges to the Liberal Order: *Reflections on International Organizations*”, *International Organization*, 75, 2021, ss. 225-57, <http://quote.ucsd.edu/lake/files/2021/05/Lake-Martin-Risse-IO-2021.pdf>. 11 Haziran 2022.

Türkiye’yi ihlal sıralamasında Rusya, Ukrayna ve Romanya’nın ardından dördüncü ülke olarak konumlandırmıştır. Bu ihlallerin büyük çoğunluğu, özgürlük ve güvenlik hakkı, adil yargılanma hakkı, ifade özgürlüğü ve mülkiyetin korunması alanlarında gerçekleşmiştir.²⁷ AİHM verilerine göre, “Mahkeme, 2021 yılında ise Türkiye ile ilgili 6.221 başvuru incelemiş ve bunlardan 5.654’ünü kabul edilemez bulmuş veya reddetmiştir. AİHM, 567 başvuru içerisinde 78 karar açıklamıştır. Bu kararların 76’sında Mahkeme, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin en az bir hükmünün ihlalini tespit etmiştir.”²⁸ Dolayısıyla, ankete katılanların %62,8’inin, temel haklara saygıya dayalı yaşam standartları elde etmek için, Türkiye’nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına koşulsuz biçimde uyması gerektiğini düşünmesi şarttır. Ancak AİHM ve Türkiye hükümeti arasında son dönemlerde açılan uçuruma rağmen, Türkiye’nin özellikle 1990’ların sonunda ve 2000’lerin başındaki ‘Avrupalılaştırma’ çabaları kapsamında AİHM’in neredeyse bütün kararlarına uyduğunu ve gerekli tüm cezaları ödediğini de belirtmek gerekir.

Türkiye’de Avrupa Konseyi ve AİHM’e yönelik algılar arasında çelişkiler bulunmaktadır. 2021 yılı anketinde, katılımcıların %52,6’sı Türkiye’nin Avrupa Konseyi’nin denetim mekanizmalarını reddetmesi gerektiğini söylemiştir. Bu algı, 2018 verilerine (%53,9) göre bir düşüş göstermiş olsa da hala endişe verici seviyededir. Katılımcıların %62,8’i AİHM’i Türkiye’nin ulusal mahkemelerinden daha üstün görmüş, bu oran 2018’deki %54,3 seviyesine kıyasla bir artış göstermiştir. Bu eğilim, Türk halkının AİHM’i ulusal mahkemelerden giderek daha üstün gördüğünü, buna karşılık Avrupa Konseyi kararlarına karşı bu kadar olumlu hissetmediğini göstermektedir. Bu çelişkinin temelinde, Avrupa Konseyi’nin siyasi bir kuruluş, AİHM’in ise bağımsız ve uluslararası bir yargı kuruluşu olarak değerlendirilmesinin bulunduğu düşünülebilir.

Son olarak, hükümet-dışı kuruluşların (Uluslararası Af Örgütü, Uluslararası Şeffaflık Örgütü ve Greenpeace gibi) insan hakları savunuculuğu kampanyalarında daha baskın olmaları gerektiğine inanan katılımcıların yüzdesi 2018 ve 2021 yılları arasında neredeyse ikiye katlanarak %24,2’den %50’ye yükselmiştir. Bu artış, Türk halkının, özellikle insan hakları ve yolsuzluk söz konusu olduğunda, bu kuruluşlara büyük önem atfettiğini göstermektedir.

Sonuç

Türkiye’de kamuoyunun öncelikli kaygısı, ekonomik durumun giderek kötüleşmesi nedeniyle gelir ve refah seviyesinin iyileştirilmesidir. Buna karşılık, EDAM tarafından gerçekleştirilen anket sonuçlarına bakıldığında, insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi temel değerlere saygı gösteren bir ülkede yaşamının da Türk toplumu için hayati bir önem taşıdığı açıkça görülmektedir. Bu kanı, Türkiye’de kamuoyunun uluslararası örgütlerden beklentilerine de yansımıştır. Bu bağlamda Türk halkı, özellikle ‘Batı merkezli’ uluslararası

²⁷ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, “Violations by Article and by State”, https://echr.coe.int/Documents/Stats_violation_2020_ENG.pdf. Erişim Tarihi: 11 Haziran 2022.

²⁸ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, “Türkiye”, https://echr.coe.int/Documents/CP_Turkey_ENG.pdf. Erişim Tarihi: 11 Haziran 2022.

kuruluşları Türkiye’de insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğünün teminatı olarak kabul etmektedir.

Bununla birlikte, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne saygının temini konusunda küresel yönetim mekanizmalarına duyulan güvene rağmen, nüfusun önemli bir bölümü, bu değerlerin dış güçlerce dayatıldığını düşündüğünden, Avrupa’ya karşı şüpheli yaklaşımlar veya ‘Batı karşıtı’ tutumlar sergilemektedir. Örneğin 2021 anketine katılanların %41,1’i Avrupa Konseyi’nin insan hakları kriterlerinin dış (Avrupa/Batı) güçler tarafından dayatıldığını savunmaktadır. Bu algının 2018’den itibaren %23,6’lık bir artışla giderek güçlenmesinin temelinde Türkiye’deki Batı-karşıtı veya milliyetçi eğilimler, Batılı kuruluşların demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne dair Türkiye’ye yönelik artan eleştirileri ile Türk hükümetinin bu ‘dış güçlere’ ilişkin sert tepkileri yatmaktadır. Bu bakış açısı, hükümetin demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünün ilerletilmesi konularında uluslararası örgütlerin etkilerine dair kamuoyunun görüşlerini milliyetçi söylemler doğrultusunda nasıl değiştirebildiğini gözler önüne sermektedir.

Yukarıda bahsedilen resmi söylemlerin kamuoyu üzerindeki etkisinin çarpıcı bir örneği BM’ye yönelik çelişkili algılarda karşımıza çıkar. Ankete katılanların %60’ından fazlası “BM’nin insan haklarında aktif rol oynaması gerektiği” ifadesi ile BM’yi insan haklarının sembolü olarak görse de, halkın %69’u bu örgütün büyük güçler tarafından kontrol edildiğine inanmaktadır. Bu algıdaki artış (2018’de %57,7) ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın “dünya 5’ten büyüktür” cümlesi bir arada düşünüldüğünde, uluslararası kuruluşlara dair şüpheliğin kaynağını hükümetin artan milliyetçi ve ‘Batı karşıtı’ söylemlerinde aramak gerekir.